

PREMIS SERRA DE TRAMUNTANA

RECERCA I INVESTIGACIÓ

Estudis sobre el Patrimoni Mundial de la Serra de Tramuntana

L'entorn arqueològic d'Amallutx, una projecció a escala de la seqüència d'ocupació humana de l'illa de Mallorca.

JAUME DEYÀ MIRÓ I PABLO GALERA PÉREZ

Valoració de la comissió d'avaluació

Treball de temàtica arqueològica molt monogràfic sobre un sector de la Serra. Un dels seus punts forts és que entronca les diverses etapes d'ocupació de la Serra.

Comitè d'Experts i Expertes
de la Serra de Tramuntana

La sequera de l'estiu de l'any 2011 i la davallada consegüent de les aigües del Gorg Blau (Escorca) varen permetre posar de manifest la importància arqueològica i històrica de la zona. Les restes demostren una ocupació continuada de l'indret des dels inicis del poblament illenc fins arribar a l'època moderna. Les característiques geofísiques i ambientals de la vall li confereixen un alt valor estratègic evidenciat per la inusual abundància de jaciments arqueològics documentats en tot el seu entorn. Esmement especial mereix la localització d'un important assentament islàmic que va constituir un dels principals centres de resistència almohade al llarg de la conquesta cristiana de Mallorca. En aquest breu treball, es presenta l'evolució del projecte i algunes pinzellades dels resultats de dotze anys de recerca.

INTRODUCCIÓ

La vall d'Almallutx, a la serra de Tramuntana, ha proporcionat un seguit de troballes arqueològiques de gran importància científica. La seva localització davall les aigües de l'embassament del Gorg Blau suposa l'exposició del dipòsit arqueològic a unes condicions ambientals extremes. Les dinàmiques de descomposició i d'alteració sedimentàries a les quals es veu exposada la superfície inundada, totalment desproveïda de coberta vegetal, han propiciat que nombroses restes aflorin a la superfície. Aquest fet constitueix el principal condicionant que ha permès treure a la llum el potencial de l'indret i, a més, la seva lenta destrucció.

ANTECEDENTS

A l'inici de les nostres intervencions les restes conegudes eren:

- 1) Els santuaris talaiòtics i l'estructura quadrada que hi ha sobre el puig des Castellot. Aquests santuaris foren excavats per l'equip dirigit per l'arqueòleg M. Fernández-Miranda entre els anys 1969-70 (Fernández-Miranda *et al.*, 1971), moment en què s'estava construint el futur embassament.
- 2) Les restes musulmanes situades entorn de les cases d'Almallutx actuals. Antoni Matheu i Antoni Estades localitzaren i excavaren quatre habitacions almohades entre els anys 1970-71 (Zozaya *et al.*, 1972).
- 3) Conjunt d'informacions rebudes per Antoni Matheu d'algunes troballes fetes a dos abrics rocosos a la zona del naixement del torrent del Gorg Blau i a unes cavitats situades sota el morro d'Almallutx.

EL DESENVOLUPAMENT DEL PROJECTE

L'any 2012, després d'obtenir les autoritzacions oportunes, s'iniciaren els treballs de camp. La primera fase es va centrar a dur a terme una prospecció sistemàtica de la vall i el seu hinterland (Deyà, 2014), en l'aixecament planimètric de les estructures observables en superfície i en la recuperació de material superficial susceptible de deterioració, espoliació o destrucció. Aquests treballs continuaren fins l'any 2014. Paral·lelament es va decidir intervenir en diverses estructures d'origen islàmic. S'excavaren, entre els anys 2013-14, dues estances de dues unitats domèstiques diferents situades cada una a l'extrem oposat del jaciment, per així comprendre i comparar la seva ocupació i cronologia.

Des de llavors i fins avui, s'ha duit a terme un treball de recerca, d'estudi i de divulgació del jaciment, per demostrar-ne l'excepcionalitat i la necessitat d'actuació urgent per rescatar-lo.

A causa de la manca de finançament del projecte, al llarg d'aquests anys, l'estudi de gran part de les intervencions fetes encara es troba en procés.

ELS RESULTATS DE LA PROSPECCIÓ

Fins ara, la projecció en planta de les distintes àrees documentades abraça una extensió superior als 150.000 m², dels quals uns 100.000 m² corresponen a restes d'estructures.

La gran diversitat tipològica, funcional i cronològica dels jaciments localitzats ens permet obtenir una visió ininterrompuda de l'ocupació de la vall, que s'inicia des del calcolític fins a l'època actual. Hem de puntualitzar la dificultat que representa definir cronoculturalment algunes estacions, partint només de les restes arquitectòniques i/o materials mitjançant una exploració superficial. També cal tenir en compte la dificultat de definir les diverses fases culturals, ja que el reaprofitament continu d'estructures d'èpoques anteriors és una pràctica considerablement recurrent en aquest indret. Tots aquests factors provoquen que plantegem una proposta preliminar de l'evolució del poblament de la vall, en espera de futures intervencions arqueològiques.

1) Ocupació calcolítica / bronze inicial (2000-1800 aC)

D'aquest període cultural s'ha pogut localitzar un jaciment funerari que, a partir del material ceràmic, el podríem ubicar dins un horitzó del calcolític final. Es tracta d'una petita balmeta situada dins el barranc que forma el naixement del torrent del Gorg Blau. La caiguda de la part superior d'aquesta formació geològica ha provocat que uns grans blocs segellin els nivells arqueològics. Sobre alguns d'aquests s'ha pogut documentar ceràmica del període islàmic. En canvi, sota aquests mateixos, es va poder observar un muret de pedra que delimitava un espai funerari. Associat a aquest mur és visible un tall al sediment on aflora un paquet dens d'ossos humans mesclat amb fragments ceràmics característics de l'edat del coure. Altres troballes materials al fons de la vall reafirmen la presència humana entorn del 2000 aC.

2) Ocupació bronze mitjà / naviforme (1700-1000 aC)

D'aquest període cultural s'ha pogut localitzar el que podrien ser les restes d'algunes àbsides i alguns murs corresponents a un conjunt de navetes. Associat a aquestes restes es va recuperar el fragment d'un afilador o placa lítica que presenta una doble perforació, com també fragments de molí de mà. A més, a tot el perímetre de la vall, s'han pogut localitzar nombrosos fragments de falç de sílex.

D'ús funerari se n'han documentat dues estacions: una balmeta ubicada dins el barranc on neix el torrent del Gorg Blau i una cavitat sobre la font de sa Roca.

Quant a la balma del torrent, presenta un parament de tècnica ciclòpia que tanca un petit àmbit funerari. Malauradament la balma fou aprofitada durant l'ús etnogràfic de l'indret i el sediment arqueològic es va buidar i es va formar una rosseguera on abunda material ceràmic i restes humanes.

La cova de la font presenta una planta estreta, allargada i d'escassa altura. La superfície es troba coberta per una capa de pedres de petites i mitjanes dimensions, entre les quals s'hi poden observar ossos humans. La ceràmica documentada ens planteja, com a mínim, dos moments històrics d'ús: un primer moment, entorn del bronze mitjà/naviforme, a partir de la troballa d'un fragment de llavi decorat amb unguilacions pertanyent a una peça globular, i un segon moment, que podria correspondre al talaiòtic/posttalaiòtic per la troballa de dos claus de ferro i ceràmica que apunta a aquesta cronologia.

3) Ocupació talaiòtica/posttalaiòtica (1000-123 aC)

A banda de les restes ja conegudes, el conjunt de santuaris, és destacable el gran volum de restes d'aquest període. La dispersió material i, fins i tot, arquitectònica, a tot l'entorn de la vall és prou considerable. La prospecció entre les cases d'Almallutx i la font de sa Roca ha donat com a fruit la constatació de les restes d'un gran recinte emmurallat, que correspondria al perímetre d'un poblat talaiòtic/posttalaiòtic, que s'ubica a uns 400 metres dels santuaris d'Almallutx. Són visibles un gran nombre d'estructures de dimensions considerables. El perímetre presenta diferents recintes, dels quals se n'ha de destacar l'inferior per la superfície ampla que té. Tot indica que bona part d'aquest recinte fou distorsionat i reutilitzat en l'ocupació islàmica de la vall.

A banda d'estructures d'hàbitat i de defensa, s'han pogut localitzar dues necròpolis:

1. Coveta de les cases d'Almallutx. Petita cavitat situada davall el pujolet on s'ubiquen les cases. L'espai, d'uns 15 m², presenta una abundant dispersió de restes tant ceràmiques com humanes en superfície. La composició de les pastes ens proposa un horitzó inscrit dins el talaiòtic.
2. Coval d'en Toni de Cúber. Gran balma situada a uns 50 m de la coveta del torrent d'Almallutx. Presenta un imponent mur de tancament ciclopi que, en alguns trams, conserva més de dos metres d'altura. Destaca la presència d'un portal antic, actualment tapiat, a la zona central del parament. El jaciment es troba totalment segellat per la caiguda de grans blocs de pedra. Segons les fonts, s'hi va localitzar, entre els penyals caiguts, un enterrament islàmic acompanyat amb un gerreta prop del crani.

4) Ocupació romana (S. II aC - VII dC)

Les restes d'aquest període les trobam ben concentrades, ara per ara, en una àrea reduïda. Hi apareix abundant ceràmica sigil·lada, de parets fines, fragments d'àmfora i de tègules. S'hi poden observar un gran nombre de murs, molt ben alineats i treballats, que també foren reutilitzats i modificats en època islàmica. Tot això ens fa sospitar que a l'indret hi havia una vil·la.

5) Ocupació medieval-islàmica (S. X-XIII)

Sens dubte és el moment de major importància i extensió del poblament del jaciment. S'ha pogut identificar un gran entramat urbà, amb mesquita i dues màqbates. Per la complexitat d'aquest moment cronocultural, s'exposarà en detall en els següents punts d'aquest treball.

6) Ocupació medieval cristiana - època moderna (S. XIV-XIX)

Entorn de les cases actuals de la finca d'Almallutx s'hi han pogut documentar materials ceràmics característics del primer poblament cristià, amb exemples de verd i manganès i ceràmiques grises. També tipologies de reflexos metàl·lics i blaus sobre blancs emmarcats en els segles XV-XVII, fins arribar als vernissos verdosos i melats tan característics dels segles XVIII-XIX.

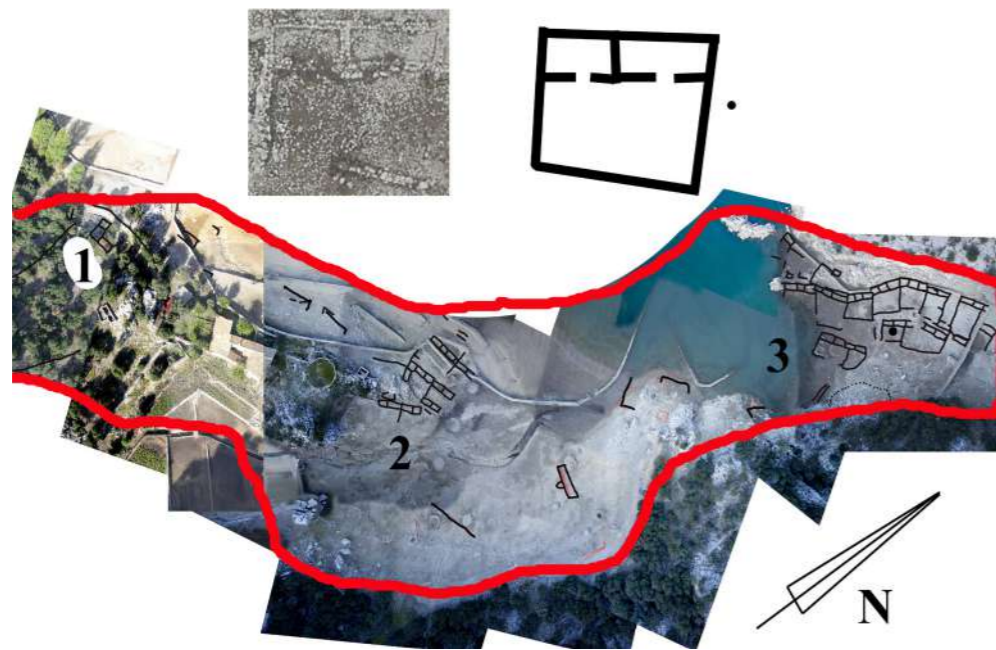
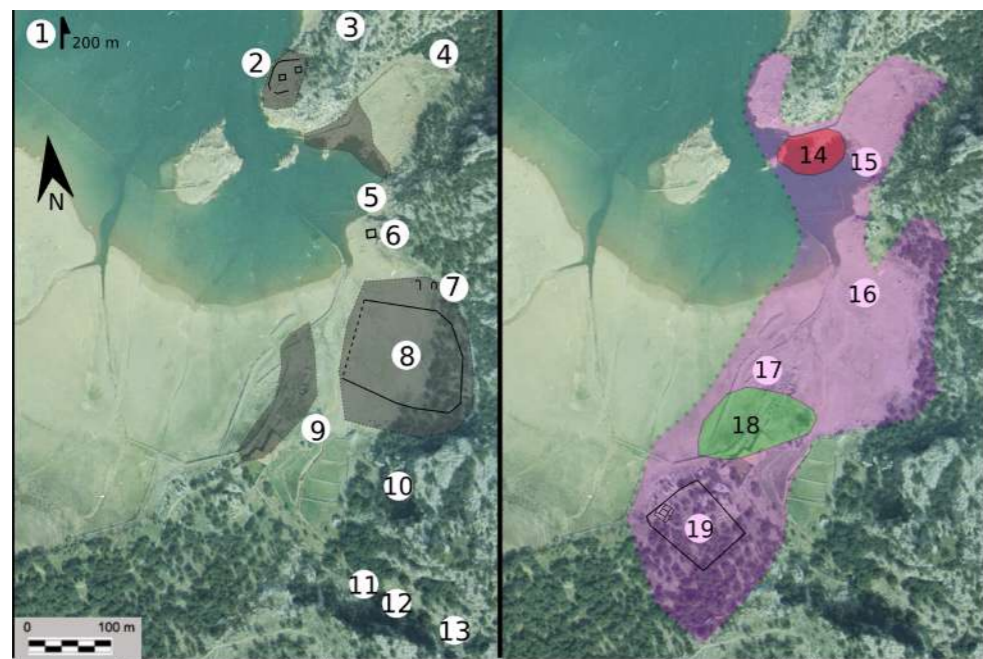

Fig. 1. Extensió del jaciment islàmic identificat fins ara, amb les estructures topografiades. Es marquen les tres concentracions d'estructures proposades el 2012 i esmentades en el text. A la part superior, exemple d'unitat domèstica probablement del període 1230-1232

Poblament prehistòric. 1. Santuari aïllat. 2. Conjunt santuaris i estructures. 3. Plataforma. 4. Estructura indeterminada. 5. Coveta de sa font de sa Roca. 6. Possible santuari aïllat. 7. Restes naviformes. 8. Restes poblat fortificat. 9. Coveta de ses cases. 10. Balma de sa font des Bosc. 11. Balma del torrent. 12. Coval d'en Toni de Cúber. 13. Balmeta funerària calcolítica. **Poblament històric.** 14. Restes romanes. 15. Maqbara II. 16. Mesquita. 17. Maqbara I. 18. Àrea amb ceràmica XIV-XIX. 19. Alqueria fundacional.

● Extensió ocupació talaiòtica. ● Extensió ocupació islàmica.

Fig. 2. L'ocupació d'Almallutx

ALMALLUTX EN ELS DOCUMENTS

Són dos els documents fonamentals que recullen les primeres referències textuais d'Almallutx:

En el *Llibre dels Feits del rei En Jaume*, conegut com a *Crònica de Jaume I* (Soldevila, 1983), en relatar els preparatius i els fets d'armes de la conquesta de Mallorca, es fan al·lusions constants a les muntanyes d'Almeruig, on, segons es narra en aquesta crònica, es va refugiar gran part de la població que havia fugit durant el setge a la *Madina*.

L'altre gran testimoni documental prové del *Llibre del Repartiment del Rei*¹, que recentment ha estat objecte d'anàlisis estructurals complexes (Pérez, 2010), que revelen el veritable potencial com a font d'informació. En aquest document, es registra el repartiment dels territoris i béns que passen a mans dels magnats, porcioners i beneficiaris de la conquesta. En descriure les alqueries situades al territori de les muntanyes, es fa referència a l'*Alqueria d'Almelutx, XV jovades. És den R. de Sent Martí*. Així mateix, en l'apartat que recull els béns que el rei transfereix a Pere de Portugal després d'infeudar-li el regne de Mallorca, s'anoten sis molins que es troben al territori d'*Almaluchy*.

El 1593, l'historiador Joan Binimelis (1927), possiblement prenent com a referència el *Llibre del Repartiment*, remarca l'existència a *Almallutx*, just després de conquistada Mallorca, d'una alqueria i de sis molins. Especialment interessant és el to que utilitza per descriure la vall:

«Fue este lugar en tiempo de los moros población en forma; véñse al presente ruinas del edificio de su mezquita. Y después de conquistada Mallorca en el repartimiento que el Rey hizo, era ya solo alquería de 15 jovadas que dio el Rey a Raimundo de San Martí, con 6 molinos de agua que había allí entonces.»

La fossilització i pervivència del topònim (Rosselló, 2007d, 42) fins a l'actualitat atorga a aquestes referències documentals un valor de prova inequívoca per sostenir l'existència, almenys, d'una alqueria islàmica a Almallutx.

Els treballs de prospecció, combinats amb les fonts escrites i l'arqueologia, varen permetre localitzar gran part dels elements esmentats en les fonts, com els molins, alqueries/rafals i la mateixa mesquita (Pérez, 2012; Pérez *et al.*, 2018 i Deyà, 2022).

Qarya Almallutx, les primeres reflexions a l'inici del projecte, any 2012

L'alqueria d'Almallutx encaixa en els patrons d'ocupació de l'espai rural islàmic documentats (Barceló i Kirchner, 1995; Argemí, 1996; Kirchner, 1997, i Sitjes, 2008) a diferents zones de l'illa: nuclis d'hàbitat dispersos associats a espais de regadiu, situats en vessants i fons de valls, i als sistemes hidràulics corresponents, en ocasions compartits per diverses àrees residencials. Una estructura que historiogràficament ha estat entesa com a reflex del model d'organització social de tipus tribal o clànic de la població andalusina.

Els elements geofísics i ambientals de la vall, amb recursos hídrics abundants en forma de surgències naturals i de cursos d'aigua, així com el predomini de terres fèrtils en el fons, dotarien aquest territori d'un alt potencial productiu que contrasta amb l'entorn agrest i poc habitable per la climatologia extrema, principalment a l'hivern. Amb aquest plantejament, inicialment, l'element que sortia dels esquemes racionals era com podia ser present un jaciment de tal magnitud i complexitat en un espai amb aquestes característiques. Després de *Madina Mayurqa*, es podria «considerar» el segon centre urbà de cronologia islàmica més gran documentat a Mallorca fins aquest moment.

¹ Hi ha diverses versions publicades dels diferents còdexs: Busquets 1952, 1954; Bofarull, 1856; Soto, 1984, i Rosselló, 2007.

Inicialment, els treballs dels primers anys, varen permetre identificar, almenys, tres àrees de concentració d'estructures espacialment individualitzades i relativament properes entre si, a les quals a més s'han pogut associar dos espais d'ús funerari².

Per aquest motiu, de forma molt primerenca en la recerca, es varen fer un seguit de reflexions a partir de les dades existents en aquells moments:

- Que ens trobem davant àrees funcionals diferents, en estreta relació espacial, que defineixen models complexos d'assentament. S'han documentat estructures anàlogues en l'ús de l'espai rural per part de les comunitats islàmiques. Vegeu com a exemple el cas del complex *hisn-qarya* (Glick, 2007, 37) a al-Àndalus o el de poblat *agadir* en territori andalusí (Torró i Segura, 2000) i al Nord d'Àfrica (Delaigue, 2006).
- Que es tracti de nuclis residencials independents, cadascun d'ells pertanyent a un clan o grup tribal, i tal vegada compartint un sistema hidràulic comú. Un model, d'altra banda, ja documentat en altres zones de l'illa (Kirchner, 1997 i Sitjes, 2008) i d'Andalusia oriental (Delaigue, 1990, 147).
- Que els tres nuclis representin moments de fundació i ús diacrònics i, per tant, reflecteixin ocupacions aïllades i independents, les restes constructives de les quals poguessin ser objecte de reutilitzacions parcials posteriors.
- Que alguna de les àrees construïdes tingués l'origen en les necessitats experimentades per la població en períodes de conflicte, especialment durant els episodis de conquesta de l'illa per part de les forces cristianes.

Per acabar amb el factor espai, cal remarcar la utilitat de l'anàlisi *micro* en un jaciment amb unes característiques deposicionals com les que podem entreveure a Almallutx. L'exposició dels seus avantatges ens servirà de pont argumental per enllaçar amb l'altra gran via de recerca que reclama el jaciment islàmic: la possible vinculació amb la conquesta de la Serra.

En l'apartat «Almallutx en els documents», ja s'ha al·ludit a una possible implicació del jaciment en els episodis de la conquesta cristiana de l'illa. No és lloc aquest per detenir-se en les complexitats que es deriven de les relacions entre les fonts escrites i el registre arqueològic, tema d'altra banda tractat àmpliament (Barceló, 1992 i Eiroa, 2004) en contextos més adequats que el d'aquest article. Sí que mereix la pena emfatitzar que qualsevol exercici d'interpretació textual ha de prendre consciència hermenèutica del context de creació i, alhora, del context des del qual s'aborda la interpretació. En la recerca històrica, sol ser habitual la consideració desigual dels dos registres, especialment quan no presenten una correspondència directa. L'establiment de dialèctiques complexes entre ambdues fonts d'informació, sempre partint d'una aproximació crítica a cadascuna, sembla el camí a seguir.

En aquest sentit, la recerca d'un jaciment com Almallutx exigeix valorar la interacció entre ambdues entitats amb el màxim rigor crític possible, sempre considerant les seves especificitats, però sense renunciar al potencial que tenen les seves múltiples combinacions. Posem per cas l'al·lusió a l'existència d'una mesquita a Almallutx inclosa en el manuscrit de Joan Binimelis (1927) anteriorment esmentat; enfront d'una referència documental directa, el registre arqueològic es mostra ambigu. De moment, des d'un punt de vista material, únicament la recuperació en superfície de diversos fragments pertanyents a un bací decorat en corda seca total, tipologia que alguns autors han definit com a «orzas de abluciones» (Torres Balbas, 1983, 233) o associat als «[...] evacuorios de las mezquitas o de los palacios...» (Rafael Azuar, 1989, 119), permet suggerir l'existència d'un temple a Almallutx (no fou fins a l'any 2014 que es va localitzar l'edifici).

Respecte a la hipòtesi que l'assentament, al llarg del procés de conquesta cristiana de l'illa, funcionàs com a lloc de refugi per a determinats nuclis de població islàmica, algunes evidències d'ordre material permeten ser vinculades amb aquesta possibilitat. En una intervenció puntual feta l'any 1970 (Zozaya *et al.*, 1972) a l'interior de diverses estructures situades a la que hem denominat *Zona E*, es documenta un nivell homogeni de cendres i carbó que s'estén per gran part de la superfície excavada, en el qual s'insereixen la majoria dels materials exhumats, els quals, a la vegada, presenten signes clars de rubefacció³. D'altra banda, l'evident adscripció almohade de l'aixovar recuperat, l'elevat índex d'integritat que presenten les peces, així com la ubicació en relació amb l'espai arquitectònic, du els excavadors⁴ a considerar que es tracta de dipòsits segellats des del mateix moment de la destrucció, possiblement esdevinguda en ple ús de l'espai durant la darrera fase d'ocupació islàmica de l'illa. Així mateix du a aquesta consideració la uniformitat de l'entramat urbà de dues de les tres concentracions d'estructures localitzades (concentració núm. 2 i 3). És a dir, que més d'un 90 % de les estructures presenten els mateixos patrons arquitectònics, i el que resta, situat de forma més aïllada (a l'oest de les cases de possessió actuals, corresponent a la concentració núm. 1) segueix una dinàmica completament diferenciada. Per finalitzar, cal esmentar que l'estratigrafia registrada dins les dues estances excavades presenten tan sols una fase d'ocupació, coincident amb la destrucció del jaciment per un incendi.

L'exposició contínua del dipòsit arqueològic al mantell d'inundació, la consegüent saturació hídrica del paquet sedimentari, la incidència directa de l'aigua de pluja i d'escorrentia sobre el dipòsit (ja suficientment «afeblit» i totalment desproveït de coberta vegetal) en períodes en què el nivell de l'aigua embassada descendeix, ha generat una pèrdua progressiva d'àmplies àrees del jaciment, que s'ha agreujat amb el pas dels anys.

UNA VISIÓ D'ALLMALLUTX 12 ANYS DESPRÉS

El jaciment d'Almallutx és, sens dubte, un cas paradigmàtic a les nostres illes. Permet donar una visió a microescala de l'evolució del poblament humà a la nostra terra, en concret, a la serra de Tramuntana. L'existència d'aquesta seqüència cronocultural, dins un mateix espai, permet obtenir una visió de com els diferents pobladors han transformat, entès i construït el seu entorn més immediat a partir de les necessitats culturals en cada moment històric. Podríem prendre com a exemple les primeres fases de poblament com a terra de pastors, passant per la fase talaiòtica/posttalaiòtica, on clarament es pot considerar que el paisatge es divideix en tres àmbits funcionals: el món de les divinitats, representat pels santuaris; el món terrenal, amb el poblat, i el món dels morts, definit per les cavitats funeràries situades al barranc. Aquesta darrera fase contrasta amb el període medieval feudal, on un mateix paisatge es transforma simplement en un lloc d'explotació agrària per satisfer les necessitats econòmiques d'un senyor feudal. O en un lloc d'emmagatzematge d'aigua al segle xx o un lloc d'esbarjo al segle xxi. Però si s'ha de fer referència a un moment concret és la fase islàmica i als avenços que s'han fet en aquesta darrera dècada al jaciment (Deyà i Galera, 2020).

De les reflexions presentades a l'inici del projecte, ara per ara i segons les intervencions fetes, podem proposar amb certa base científica que Almallutx fou, amb tota probabilitat, un intent de crear un assentament estable durant el període de conflicte de la conquesta de Mallorca per part de Jaume I. Almallutx era, en origen, una petita alqueria situada a l'oest de les cases actuals de la finca, així ho constatarien unes restes localitzades en aquest punt. Durant el conflicte i per la seva situació estratègica (Deyà, 2022) va anar acollint població que, de manera més o menys organitzada, va crear un gran centre poblacional seguint uns patrons d'assentament diferenciats de l'alqueria fundacional. Un altre element clau és la presència de dues màqbares. S'ha observat que els mateixos habitatges dels refugiats es desenvolupen per sobre de la màqbara I, sense respectar aquest lloc sacre, la qual cosa contrasta amb la màqbara II, ben delimitada en relació amb les estructures d'aquesta darrera fase d'ocupació. Tot això fa pensar que l'existència d'ambdós cementiris correspon a dos períodes diferenciats. Un vinculat a un petit grup clànic que hi habitava abans del període del conflicte i, un segon grup, de població novvinguda.

² Tot i això, els anys posteriors han anat demostrant que les dues àrees més grans formarien un mateix conjunt i que el buit existent entre elles es deuria a l'emascament de les restes per l'erosió i les feines agrícoles. L'àrea restant, de menor envergadura, seria una entitat independent.

³ Les campanyes dutes a terme els anys 2013-14 posaren de manifest, a les estructures excavades, l'existència d'aquest mateix nivell d'incendi i de destrucció.

⁴ Agraïm a Antoni Matheu i Antoni Estades la seva col·laboració posant a la nostra disposició tota la documentació generada durant la intervenció.

La presència de materials d'origen clarament urbà i de cert luxe fa pensar que aquest indret el va ocupar població d'escala social alta, fet que podria vincular-se, entre cometes, amb la intenció de crear un govern provisional entre els anys 1230-1232, en espera de l'expulsió de les tropes cristianes, però l'ajut des del nord d'Àfrica no va arribar mai.

El que fou una desgràcia terrible per a una cultura al límit de la supervivència ha esdevingut una joia arqueològica per estudiar el passat. La constatació que aquest poblat fou arrasat per un gran incendi i que no fou reutilitzat mai en períodes posteriors, ha fet que hagi esdevingut una autèntica càpsula del temps. I aquesta joia arqueològica és responsabilitat nostra, per la qual cosa preservar-la i estudiar-la hauria d'esdevenir una prioritat per entendre les arrels i la formació del paisatge cultural de la serra de Tramuntana abans que les aigües de l'embassament del Gorg Blau l'esborrin.

Fig. 3. Restes humanes de la màqbara II i bací recuperat al jaciment

Fig. 4. Material visible en superfície l'any 2011

Fig. 5. Excavació 2013 i mostres de la destrucció per un incendi

Fig. 6. Excavació 2014

Fig. 7. Mostra d'una part dels materials recuperats a l'estança excavada l'any 2014

Fig. 8. Campanya d'identificació de la mesquita

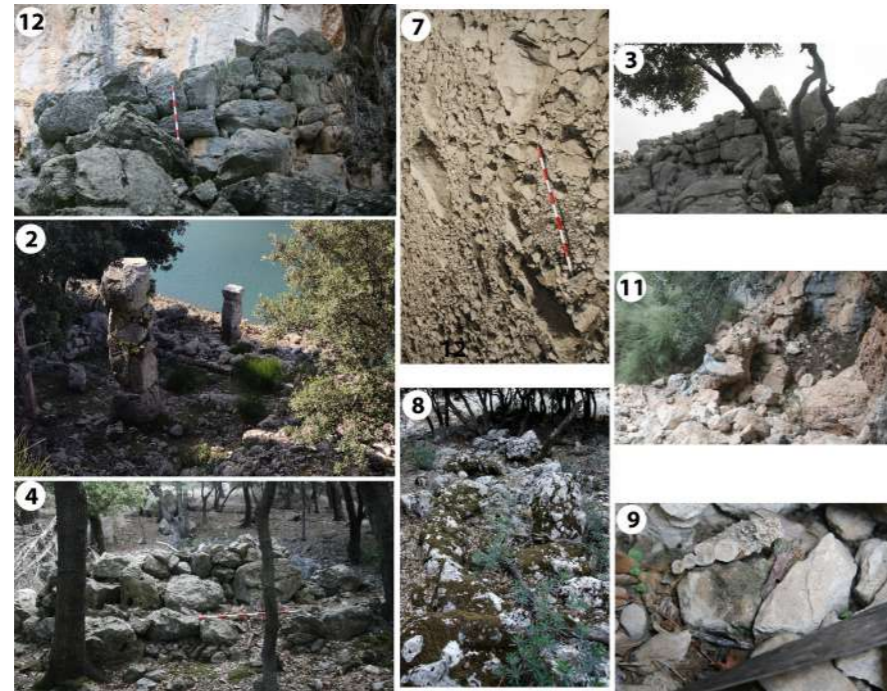

Fig. 9. Elements de cronologia prehistòrica: 12. Balma de Toni de Cúber. 2. Santuaris d'Almallutx. 4. Estructura indeterminada de bosc. 7. Àbsida de naveta. 8. Restes de murada. 3. Plataforma del puig des Castellot. 11. Balma d'enterrament amb mur de tancament. 9. Enterrament prehistòric que aflora dins una coveta

AGRAÏMENTS

No pot faltar el nostre agraïment més sincer a totes aquelles innumerables persones i entitats que ens han donat suport i ens han encoratjat en aquesta quimera arqueològica. Seria necessària una àrdua labor per esmentar-les totes, amb el perill de deixar-ne, per oblit, alguna. Simplement dir-vos gràcies, gràcies i més gràcies. Mai aquestes paraules podran representar l'esforç que hi ha hagut darrere d'aquest projecte, però sempre ens quedarà la nostra satisfacció personal més íntima.

BIBLIOGRAFIA

Argemí, M. (1996). «El sistema de molinos andalusí del guz de Yartan (Mayurqa)», Agricultura y regadío en al-Ándalus. II Coloquio de Historia y Medio Físico. Almería, p. 259-271.

Azuar, R. (1989). *Denia islámica. Arqueología y poblamiento*. Alacant: I Instituto de Cultura Gil Albert.

Ballesteros Arias, P.; Eiroa, J.; Fernández Mier, M.; Kirchner, h.; Ortega Ortega, J.; Quirós Castillo, J. A.; Retamero, F.; Sitjes, E.; Torró, J.; Vigil Escalera, A. (2010). «Por una arqueología agraria de las sociedades medievales hispánicas. Propuesta de un protocolo de investigación». A: Kirchner, H. (ed.). *Por una arqueología agraria. Perspectivas de investigación sobre espacios de cultivo en las sociedades medievales hispánicas*. Oxford: BAR International Series 2062.

Barceló, M. (1992). «Historia y Arqueología», *Al-Qantara*, 13, p. 457-462.

Barceló, M.; Kirchner, H. (1995). *Terra de Falanis. Quan Felanitx no ho era. Assentaments andalusins i organització de l'espai al sud-est de Mallorca*. Palma.

Bazzana, A.; Guichard, P. (1979). «Un problème. Châteaux et peuplement en Espagne médiévale: l'exemple de la région valencienne». *Flaran* 1, Auch, 191-202.

Binimelis, J. (1927). *Nueva historia de la isla de Mallorca y de otras a ella adyacentes*. Palma: Imp. José Guasp, tom IV, capítol XIV.

Boi, M.; Frontera, J. L.; Florit, G.; Deyà, J.; Galera, P.; Lleonard, LL. (2013). «Pollen content in Muslim vessels found in Mallorca». *VI Jornades de Medi Ambient de les Illes Balears. Societat d'Història Natural de les Balears*. Palma.

Busquets, J. (1952). «El código latinoarábigo del Repartimiento de Mallorca (parte latina)». A: *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 30. Palma, p.708-758.

Delaigue, M. C. (1990). «Mutations de l'espace villageois en Andalousie orientale. Effets immédiats et lointains de la Reconquête», *Mélanges de la Casa de Velázquez*, t. XXVI/1, 1990, p. 131-162.

Delaigue, M. C.; Onrubia, J.; Amarir, A.; Bokbot, Y. (2006). «Etnoarqueología de los graneros fortificados magrebíes: el agadir de Id Aysa (Amtudi, Marruecos)». A: Briz Godino, I. *Etnoarqueología de la Prehistoria: más allá de la analogía*. Barcelona: CSIC, 161-172.

Deyà, J. (2014). *Arqueologia i fonts escrites; Almallutx i el seu hinterland*. Treball de final de màster. Universitat de les Illes Balears.

Deyà, J. (2018). «Refugiats musulmans durant la conquesta 1229-32 a la Serra de Tramuntana - El cas de les muntanyes de Sóller». A: *XIII Jornades d'Estudis Locals de Sóller i Fornalutx*. Sóller: Ajuntament de Sóller.

Deyà, J. (2022). «Refugiats musulmans a la Serra Nord de Tramuntana. Una aproximació arqueològica als esdeveniments del 1229-1232». A: *Joana Maria Palou i Sampol. Homenatge dels seus amics*. P. 297-309.

Deyà, J.; Galera, P. (2013). «L'entorn arqueològic d'Almallutx, una projecció a escala de la seqüència d'ocupació humana a l'illa de Mallorca. Presentació i perspectives de futur». A: *V Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears*. Palma, p. 241-247.

Deyà, J.; Galera, P. (2020). «Almallutx: último asentamiento musulmán de Mallorca.» A: *Actualidad de la investigación arqueológica en España*, II (2019-2020). Madrid: Museo Arqueológico Nacional, 343-359.

Deyà, J.; Vibot, T. (2023). «El sostre de Mallorca un jaciment al cim del Puig Major i Francisco Franco». A: *XVII Jornades d'Estudis Locals de Sóller i Fornalutx*. Sóller: Ajuntament de Sóller, p. 397-403.

Eiroa Rodríguez, J. A. (2004). «La relación entre documentos escritos y Arqueología en el estudio de la Edad Media en Europa: reflexiones para un debate teórico y metodológico». A: *Ágora. Revista de Historia y Geografía*, vol. 10, n.1/2 (jan/des. 2004), Universidade de Santa Cruz do Sul, p. 113-127.

Fernández-Miranda, M.; Enseñat, C.; Enseñat, B. (1971). «El poblado de Almallutx (Escorca, Baleares)». *Excavaciones Arqueológicas en España n.º 73*.

Glick, T. F. (2007). *Paisajes de conquista. Cambio cultural y geográfico en la España medieval*. Valencia: Universitat de València.

Guichard, P. (1976). *Al-Andalus. Estructura antropológica de una sociedad islámica en Occidente*. Barcelona: Barral.

Kirchner, H. (1997). *La construcció de l'espai pagès a Mayurqa: les valls de Bunyola, Orient, Coanegra i Alaró*. Mallorca: Universitat de les Illes Balears.

Kirchner, H. (1998). «Redes de alquerías sin hûsun. Una reconsideración a partir de los asentamientos campesinos andalusíes de las islas orientales». A: Malpica, A. (dir.). *Castillos y territorio en al-Andalus*. Granada, p. 450-469.

Kirchner, H. (2009). «Original design, tribal management and modifications in Medieval hydraulic systems in the Balearic Islands (Spain)». A: *World Archaeology, The archaeology of water 41* (1), p. 148-165.

Lara, A. (2009). «El arte del espacio y el tiempo en arqueología». A: *Revista de Antropología Experimental*, núm. 9. Universidad de Jaén (España), texto 15: 207-223.

Pérez, P. (2010). «Mallorca, 1230-1232. Reflexions a partir de la relectura del códex llatinoaràbic del repartiment». A: *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 66. Palma, p. 9-34.

Pérez, P. (2013). «Sobre el poblament musulmà d'Almallutx. Un exercici de localització d'algunes alqueries i rafals del jûz de les Muntanyes de Mallorca». A: *VII Jornades d'Estudis Locals de Sóller i Fornalutx*. Sóller, p. 245-272.

Pérez, P.; Deyà, J.; Galera, P. (2018). «El conjunt hidràulic d'Almallutx. Un cas de relació fructífera entre registre documental i registre arqueològic». A: *VIII Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears*. Alcúdia.

Puy, A. (2012). *Criterios de construcción de las huertas andalusíes. El caso de Ricote (Murcia, España)*. Tesi doctoral. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona.

Rosado, M. D.; Deyà, J.; Galera, P. (2022). «La alcolla de abluciones en cuerda seca hallada en Almallutx: contexto y epigrafía de una cántara almohade». A: *ABside. Rivista di Storia dell'Arte*, 4, p. 3-30.

Rosselló, G. (2007a). *Documents cabdals del Regne de Mallorca. El Llibre del Repartiment i la documentació feudal*. Mallorca: Parlament de les Illes Balears.

Rosselló, G. (2007b). *Documents cabdals del Regne de Mallorca. Còdex llatinoaràbic del Repartiment de Mallorca (ARM, s/n)*. Mallorca: Parlament de les Illes Balears.

Rosselló, G. (2007c). *Documents cabdals del Regne de Mallorca. Llibre del Repartiment de Mallorca o Llibre del Rei (ARM, 18)*. Mallorca: Parlament de les Illes Balears.

Rosselló, G. (2007d). *El islam en las Islas Baleares. Mallorca musulmana según la Remembrança de Nunyo Sanç i el Repartiment de Mallorca*. Palma: Universitat de les Illes Balears.

Sebastian, M. (2011). *The Castles of Mallorca: A diachronic perspective of the dynamics of territorial control on an Islamic island*. Tesi doctoral. Exeter: Universitat d'Exeter.

Sitjes, E. (2008). «Assentaments i sistemes hidràulics andalusins a la part de Manacor abans i just després de la conquesta catalana (1229-30)». Tesi doctoral inèdita. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra.

Soldevila, F. (1983). *Les quatre grans cròniques: Jaume I. Bernat Desclot. Ramon Muntaner. Pere III*. Barcelona: ed. Selecta.

Torró J.; Segura, J. M. (2000). «El castell d'Almizra y la cuestión de los graneros fortificados». A: *Recerques del Museu d'Alcoi*, núm. 9. Alcoi, p. 145-164.

Zozaya, J.; Fernández-Miranda, M.; Moure, A. (1972). «El yacimiento medieval de Almallutx (Escorca, Baleares)». A: *Noticario Arqueológico Hispánico*, núm. 1, p. 198-220.

Aquest treball ha estat guardonat a la primera edició dels Premis d'investigació i recerca Serra de Tramuntana Patrimoni Mundial.

Palma, 2023

